

4. MEDICINA I SOCIETAT ALS PAÏSOS CATALANS **Del Decret de Nova Planta a la societat de classes (1716-1834)**

FRANCESC BUJOSA (València)

Encara que sigui una mica tòpic ja, cal dir, d'entrada, que l'estat d'investigació del que fou la medicina a les nostres terres, entre l'any 1700 i el 1800 està molt endarrerit, i, de tots els temes, el que per ventura mostra amb més desvergonya aquest oblit és el de l'assistència. Seria una mica llarg d'enumerar-ne les causes, i ara no n'és el moment, però el qui conegui un poc la bibliografia s'haurà adonat que els historiadors generals mostren deficiències greus a l'hora de parlar de malalties i de medicines, i que els metges-historiadors, d'altra part, han sabut molt poques vegades relacionar les dades sanitàries amb altres de caràcter més general.

La riquesa dels testimonis que permeten d'estudiar el problema és coneguda per tots. Nombrosos arxius d'hospitals, topografies mèdiques —impreses o manuscrites—, històries clíniques, comunicats sanitaris, descripcions de viatjants, etc., etc., esperen la recerca que, sens dubte, ens farà conèixer molt millor la incidència de la medicina dins la nostra societat il·lustrada.

És per això que, si volem ésser mínimament seriosos, no ens queda altre remei sinó limitar-nos a plantejar i encetar un parell de problemes que considerem claus.

Els homes

Una de les dades més espectaculars respecte als homes dels Països Catalans a la centúria que estudiem és el seu nombre i, sobretot, el seu augment. Els demògrafs ens han ofert unes xifres que demostren ben a la clara el creixement demogràfic a les nostres terres. Fou a València on aquest creixement va ésser més notable. Pérez i Puchol¹ dona aquestes dades per al regne de València:

1. PÉREZ I PUCHOL, P.: *Geografía de la población valenciana*, p. 36, Valencia, 1976.

<i>Any</i>	<i>Nombre d'habitants</i>	<i>Index</i>
1714	355.000	100
1735	430.000	121,1
1769	640.000	181,1
1787	861.000	242,3
1797	907.500	255,6

És a dir, que la població valenciana, entre 1714 i 1797, es multiplicà per 2,5.

L'augment demogràfic de Catalunya, si bé no fou comparable al valencià, va ésser també important, com demostra la taula que ofereix G. Anes,² treta de l'obra de Bustelo i Garcia del Real.

<i>Any</i>	<i>Nombre d'habitants</i>
1717-25	406.825
1768	795.157
1787	869.034
1797	858.818

Sense entrar en problemes de corregiments, es pot dir, sense por, que la població de Catalunya es va duplicar entre 1718 i 1787.

A les Illes el creixement fou molt més modest. B. Barceló³ ofereix les següents xifres per al cas concret de l'illa de Mallorca:

<i>Any</i>	<i>Nombre d'habitants</i>
1668	99.192
1750	119.620
1787	134.787
1798	140.699

Aquest creixement —sobretot al País Valencià— no es va deure únicament a un augment vegetatiu. No; la immigració hi va contribuir molt, també. Però, així i tot, és inqüestionable el significatiu guany dels naixements sobre les morts durant tot el segle XVIII.

La medicina, tingué res a veure amb aquest desenvolupament? La resposta no és fàcil. Respecte a l'augment dels naixements sembla evident que no. Però, pel que fa a les morts, què? Caldrà estudiar amb cura la influència que hi pogueren tenir medicaments com la quina i les sals mercurials, les condicions higièniques dels parts, la cura de les ferides, evidentment molt millorada per part dels cirurgians, la inoculació —que

2. ANES, G.: *El antiguo régimen: los Borbones* («Historia de España», Alfaguara IV), pàgina 29.

3. BARCELÓ, B.: «Aspectos geográficos de Mallorca». Dins: MASCARÓ I PASARIUS (coord.): *Historia de Mallorca*, pp. 134 i 138, 1973.

no vacunació— de la pigota, o verola, el fet d'un millor aïllament dels malalts infecciosos —en augmentar les places hospitalàries—, abans d'ofereir una resposta categòrica.

Les malalties

Llevat de les grans epidèmies, els estudis d'estadística sanitària retrospectiva no són fàcils. Arribar a saber amb una certa exactitud quines eren les malalties predominants en una comarca o regió, presenta problemes de conversió i de diagnòstic retrospectiu molt greus. Al segle XVIII no hi hagué epidèmies comparables a les de pesta, que havien perdurat fins a mitjan segle XVII, però sí malalties de tipus contagiós tan importants com les febres intermitents. Dins aquest apartat, sens dubte, la més important fou el paludisme. Hi ha testimonis que n'hi havia per gran part de les nostres terres. Townsend ho va veure a Alacant,⁴ a la Barceloneta⁵ i, possiblement, a Lleida. Masdevall també deixà un informe de les epidèmies de febres terçanes que, a partir de 1783, hi hagué per gran part de Catalunya.⁶ Però on el problema va ésser importantíssim fou a València. Els camps on es conreava l'arròs eren un viver extraordinari de mosquits, i Cavanilles ho explicà numèricament en la seva obra,⁷ agafant 30 pobles on hi havia arrossars i que sumaven, tots junts, l'any 1730, 2.922 veïns, i comparant-los amb deu pobles sense arrossars i que també tenien el mateix any de 1730, 2.922 veïns. L'any 1787 els pobles arrossers tenien 3.162 veïns i els deu pobles sense arròs en tenien ja 5.481. En aquests 57 anys s'havien produït 39.595 morts als pobles d'arròs i només 29.630 als altres.

A Mallorca, d'altra banda, i segons hem pogut veure en l'estudi que hem dedicat a l'Acadèmia Mèdico-Pràctica, el paludisme era també habitual a moltes zones de l'illa.

No és gens agosarat d'afirmar que igualment tingueren una gran incidència a les terres dels Països Catalans malalties com la pigota, les febres hèctiques —entre elles, la tuberculosi—, la sífilis i altres malalties venèries, les pulmonies, el tifus, els atacs apoplèctics, les infeccions respiratòries, etc. No és difícil de trobar testimonis abundants de totes elles, però cal una ordenada tasca de recerca abans de poder establir jerarquies i evolucions.

4. TOWNSEND: «Viaje a España hecho en los años 1786 y 1787». Dins: GARCÍA MERCADAL, J.: *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, t. III, pp. 1.622-1.623, Madrid, 1962.

5. TOWNSEND: Op. cit., p. 1.383.

6. MASDEVALL: *Relación de las epidemias de calenturas pútridas y malignas que en estos últimos años se han padecido en Cataluña*, Madrid, 1784.

7. CAVANILLES: *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Imp. Real, t. 1, pp. 180-181, Madrid, 1795.

8. BUJOSA, F.: *La Real Academia Médico-Práctica de Mallorca*, Cat. Historia de la Medicina, València, 1975.

Els professionals sanitaris

Plantejades ja preguntes com quina fou la influència de l'assistència mèdica en l'augment demogràfic, i quines malalties hagueren de suportar els habitants de les terres on vivim, cal demanar ara pels qui exercien la medicina. Abans de res, hauriem de parlar del metge universitari, format per norma general a les universitats de Cervera, de València, de Mallorca, de Gandia, d'Irache, de Saragossa, d'Osca, etc., i dir que la primera estadística del seu nombre que coneixem és la que Fajarnés i Tur,⁹ traient dades de diversos arxius, va poder establir, i és que l'any 1770 a Ciutat de Mallorca hi havia 22 metges. Fajarnés donava la relació metge/habitants, que era d'1/1439. En el mateix treball, Fajarnés deia que l'any 1786 hi havia a Ciutat de Mallorca 28 metges, és a dir, un per cada 1.151 habitants. Confirmant les dades de Fajarnés, hem pogut establir amb els documents de l'Acadèmia de Mallorca la xifra de 30 metges per a l'any 1798 a Ciutat, i la de 100 per a tot Mallorca; la qual cosa donaria una proporció d'un metge per cada 1.064 habitants per a Ciutat i per cada 1.407 habitants per a tota l'illa.

J. Danon¹⁰ ha discutit el nombre de metges que hi havia a la ciutat de Barcelona al final del segle XVIII, i sembla decantar-se per la xifra, oferta per Montserrat Figueres i Carreras Roca, que l'any 1798 a Barcelona hi devia haver uns cinquanta metges; xifra que, si fos certa, establiria un índex de més de 2.000 habitants per metge.

A la ciutat de València, segons López i Laguarda,¹¹ hi havia 62 metges al final del segle. Si es recorda que, segons Cavanilles, vivien a València uns 160.000 habitants, la proporció que en resulta és la d'un metge per cada 2.580 homes.

Les diferències tan grans entre les xifres mallorquines i les de Barcelona i, encara més, les de València, poder ésser degudes a unes deficiències de càlcul en els dos darrers casos, però també a la manca d'exportació mallorquina del producte de la seva Universitat.

Mentre els metges formaren un cos que es mostrà prou estabilitzat en la seva formació i en el seu *status* social, no passà el mateix amb els cirurgians, els quals sofriren un canvi radical al llarg del segle XVIII. L'ur formació s'anà fent cada cop més exigent i passaren, d'ésser uns professionals completament subordinats als metges, a ésser-ne uns veritables competidors cap als darrers decennis del segle. Basta recordar el pla d'estudis del col·legi de Cirurgia de Barcelona, fundat l'any 1760, o el no tan conegut

9. FAJARNÉS, E.: Censo médico de Palma en 1770, *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, VIII, pp. 105-106, 1900.

10. DANON, J.: «El ejercicio profesional en Barcelona hace 200 años», *Bol. A.C.M.C.B.*, núm. 153, p. 40, 1972.

11. LÓPEZ I LAGUARDA: *Formación del médico y su ejercicio profesional en la Valencia del siglo XVIII*, València, 1948.

de Mallorca,¹² fundat l'any 1790, per adonar-se de llur superioritat, àdhuc pel que fa a la medicina interna, respecte a les endarrerides Facultats de Medicina.

L'any 1800 hom volgué unir, des de dalt, els estudis de medicina i de cirurgia, cosa que hauria estat inimaginable l'any 1700. A l'hora de parlar de cirurgians, però, s'ha d'anar amb compte, perquè cal destriar els cirurgians llatins, és a dir, els qui tenien una formació bàsica sòlida, d'aquells que es deien romancistes, sense gaires coneixements teòrics. Per tot això cal mirar les xifres de cirurgians fins ara publicades amb tota precaució. Fajarnés, sense dir d'on ho havia tret,¹³ dona la xifra de 10 cirurgians l'any 1770 i de 55 l'any 1786, per a Ciutat de Mallorca. L'autor donava també la relació cirurgians/habitants: 1/2.968 l'any 1770, i 1/568 l'any 1786. Fajarnés explica la diferència tan enorme dient que ben segur que es devia tractar de diferents tipus de cirurgians, cosa que sembla confirmada pel fet que l'any 1784 hi havia 97 cirurgians censats a Ciutat. L'altra xifra que coneixem és la que ha donat López i Laguarda,¹⁴ que diu que a València, cap al final del segle, hi havia cinquanta-tres cirurgians, dada que no ofereix, en absolut, més garanties d'exactitud que les de Fajarnés. Es veu ben a la clara, doncs, la necessitat que hi ha de fer més sòlids els nostres coneixements sobre el nombre, distribució i evolució de metges i cirurgians abans d'intentar de tenir un esquema mínimament fiable de la medicina assistencial il·lustrada. Però no tan sols de metges i cirurgians: caldrà fer, també, les mateixes recerques sobre els apotecaris, dentistes, llevadores, etc.

L'assistència als malalts ¿fou, emperò, controlada pels metges, cirurgians i dentistes? Tot sembla indicar que no; que, per davall d'aquests professionals, diguem-ne, oficials, hi havia tot una caterva de curanderos, herbolaris, bruixots, endevinadors, frares, monges, xarlatans, que amb tota probabilitat veren tants de malalts, o més, que els metges. La tossuda lluita que aquests darrers mantingueren contra els qui exercien sense un títol, és una prova ben evident de la importància que tingueren. Acabem amb el ban publicat a Mallorca l'any 1798, que és un bon document per a fer-se una idea del que passava aleshores. El ban anava signat pel capità general Antonio Cornel i deia entre altres coses: «Por quanto se observan muchos abusos perjudiciales a la salud pública y cada día se aumenta el número de Cirujanos, Sangradores, Barberos, Parteros o Comadres que, haciendo ilusorias las anteriores providencias dadas por el Gobierno, engañan con sus estafas a ignorantes e incautos, que padecen algunos achaques, ordenando sangrias, purgas, xaraves, píldoras y otros remedios, que dados sin el debido conocimiento pueden causar los efectos más fatales,

12. RODRÍGUEZ TEJERINA, J. M.: «La Escuela Mallorquina de Anatomía y Cirugía», *Act. I Congr. Esp. Hist. Med.*, pp. 171-175, Madrid, 1963.

13. FAJARNÉS, E.: *Op. cit.*

14. LÓPEZ I LAGUARDA: *Op. cit.*

como efectivamente lo han acreditado repetidas víctimas de semejante idiotismo. Vista la solicitud de la Real Academia Médico Práctica de esta Isla, que para evitar semejantes excesos nos han suplicado renovásemos los bandos publicados para dicho fin, uno en diez de noviembre de mil setecientos veinte y cuatro, y otro en veinte y cuatro de junio de mil setecientos treinta y seis; por tanto, por autos de veinte y dos de febrero de mil setecientos noventa y dos, tuvimos a bien mandar renovar los referidos bandos, y para que tenga su debido efecto lo por nos provehido ordenamos y mandamos que, en pena de diez libras por la primera vez, de veinte y cinco libras por la segunda, y de cincuenta por la tercera, aplicaderas..., ninguna persona, de cualquier grado o condición que sea, pueda ejercer la Facultad de Medicina, ni mandar, o hacer sangrias, receptar purgas, xaraves, pociones, píldoras, ni otros remedios sin tener la aprobación y pase de la Academia...»¹⁵

L'assistència lliure

La paga per cada una de les visites que el metge efectuava a un malalt, era, segurament, una de les formes més habituals de relació entre els galens i els seus clients: és el que s'anomena medicina «lliure». Tenim algunes dades del que cobraven els que practicaven aquest tipus d'assistència. Townsend diu¹⁶ que a València el metge cobrava dos penics si el malalt era un artesà, deu si era una persona acomodada i no res si era pobre. Carsi i Gil,¹⁷ en el seu manuscrit, conta que era ja un costum de donar, a València, dos rals per cada visita i, si era pobre el malalt, set quartos. Danon¹⁸ ens ha fet conèixer un document del 1748 on consta que tres metges de la província de Girona recorregueren a l'Audiència per causa del subprotometge del partit, el quals volia fixar els honoraris de les visites ordinàries a 8 sous, quantitat que, segons sembla, devia ésser el jornal d'un obrer mitjà.

Les assegurances d'assistència

A part aquesta forma tradicional de pagar per cada visita rebuda, hi hagué altres formes d'organització de la relació entre el metge i el malalt. La «conducta» particular no fou una pràctica rara. La família pagava anualment una quantitat estipulada al metge i aquest es comprometia a visitar

15. 25-1-1798. Bando por quanto se observan... Palma de Mallorca, D.R.A.M.P.B., número 116. (Dipositats a l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Balears.)

16. TOWNSEND: Op. cit., p. 1.642.

17. CARSI I GIL: *Historia de Valencia del Cid por un testigo ocular*, t. II, p. 191, Ms.

18. DANON, J.: Op. cit., p. 43.

els membres de la família sempre que calgués. Townsend¹⁹ conta que a València les famílies nobles pagaven 80 rals per estar abonades tot l'any a un metge. Per a la classe artesanal, emperò, el tipus d'assegurança de malaltia més corrent fou el que establiren per mitjà de les confraries gremials. Entre els serveis que la confraria oferia als seus abonats en cas de malaltia hi havia en ocasions el d'un metge amb el qual la confraria havia signat un contracte on el facultatiu es comprometia a assistir tots els membres a canvi d'una certa quantitat, mensual o anual, de doblers.²⁰

L'assistència als necessitats

És convenient de recordar ara, que una gran part de la població del segle XVIII, ni podia pagar el metge, ni aconductar-s'hi, ni aprofitar-se de les possibilitats que oferien les confraries; i, encara que en moltes ciutats hi havia metges municipals encarregats de visitar els pobres sense cobrar-los res, és difícil de saber fins a quin punt aquesta mesura fou efectiva, perquè, segurament, el problema per a aquests malalts era més d'habitable i de recapte que no pas de medicina.

Per a aquesta gent poc afavorida per la fortuna l'hospital tingué un paper imprescindible i central per a llur assistència mèdica. Aquests hospitals, que foren de cada pic més controlats pel poder reial, i fundats i millorats, durant tot el segle, fonamentalment a llocs importants, per l'exèrcit, es mantenien gràcies a les donacions del municipi, a herències particulars, a privilegis concedits —com el de l'exclusivitat de les rifes—, a impostos damunt certs productes —com la carn— i a bocins de la recapitació d'Hisenda. Més grans o més petits, existiren gairebé a tots els pobles i ciutats de certa importància. Danon,²¹ que ha estudiat l'Hospital de la Santa Creu, dóna unes xifres que són prou significatives; diu que l'any 1700 aquest hospital atenia més de 900 malalts diaris. Eren temps de guerra, és clar. Però l'any 1720, quan ja no hi havia conflicte armat, a l'hospital residien 300 malalts civils, 50 folls, i de 250 a 300 soldats. L'any 1750 hi havia 320 malalts, 230 donzelles i 80 expòsits. Al final del segle, a partir del 1790, hi havia devers 4.500 ingressos anuals a l'hospital, i els qui hi entraven, hi estaven 21,7 dies per terme mitjà.

19. TOWNSEND: Op. cit., p. 1.642.

20. Notícies sobre l'assegurança de malaltia de les confraries, es poden trobar a les obres següents:

a) RUMEU DE ARMAS: «Historia de la previsión social de España», Madrid, 1944.

b) TRAMOYERES: «Instituciones gremiales», València, Imp. Domènech, 1889.

c) QUETGLAS I GAYA, B.: «Cofradías gremiales en Mallorca», *Panorama Balear*, núm. 63, 1957.

d) MOLAS, P.: *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, Madrid, 1970.

21. DANON, J.: *El Hospital General de S. Cruz*, Tesi Doctoral de Barcelona, 1967.

El fet que hi hagués tan pocs metges que treballessin a l'hospital —n'hi havia 4 a l'hospital de la Santa Creu— i les nombroses proves de la rapidesa amb què es passava la visita mèdica, fan sospitar que l'hospital, encara al segle XVIII, era quelcom més que un centre per a curar malalts. Aquesta pregunta, així com altres que poden sortir de proves com les que a l'hospital també es tractaven malalts que pagaven i, en general, totes les que ens hem fet fins ara, només podran ésser contestades —tornem-ho a repetir— després d'estudiar molts d'arxius, tasca que, per ara, compta amb molt pocs exemples reeixits.